

EFEKTI PRIHODA OD TURIZMA NA PLATNI BILANS CRNE GORE

Maja R. Veličković, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Beograd

Dragica Tomka, Fakultet za sport i turizam, Novi Sad

Sažetak

Turizam u Crnoj Gori predstavlja jednu od najznačajnijih delatnosti sa višestrukim multiplikativnim efektima. Direktni doprinos turizma privrednom rastu i razvoju Crne Gore dobija na značaju u periodu posle izbijanja svetske ekonomske krize. Zbog niske izvozne konkurentnosti i visoke uvozne zavisnosti svoje privrede, Crna Gora se godinama suočava sa visokim deficitom spoljnotrgovinskog i platnog bilansa. Rad ima za cilj da analizira trend prihoda od stranih turista i proceni efekte istih na ukupna kretanja na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore. Rezultati istraživanja pokazuju da u periodu do 2008. godine, rast prihoda od turizma vodi povećanju deficita platnog bilansa. Kako iz sopstvenih izvora nije mogla da zadovolji potrebe turista, Crna Gora je u istom periodu zabeležila povećane vrednosti uvoza roba i usluga, što je umanjilo ukupne efekte turizma. U godinama nakon izbijanja svetske ekonomske krize, direktan uticaj turizma na povećanje suficita na podračunu usluga tekućeg računa platnog bilansa postaje još značajniji. Rast prihoda od turizma vodi znatno višem nivou suficita na podračunu usluga i time doprinosi ublažavanju deficita platnog bilansa. Negativni efekti turizma na uvoz robe značajno su smanjeni u istom periodu, što omogućava viši stepen pokrivenosti spoljnotrgovinskog deficita prihodima od turizma. Rast prihoda od stranih turista doprinosi i višem rastu prihoda od transportnih usluga, što ima indirektnog pozitivnog uticaja na ukupna kretanja na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore.

Ključne reči: međunarodni turizam, prihodi od stranih turista, privredni rast, platni bilans, spoljnotrgovinski deficit

EFFECTS OF REVENUE FROM TOURISM ON MONTENEGRO'S BALANCE OF PAYMENTS

Abstract

Tourism is one of the most important industries in Montenegro, having several multiplier effects. Direct contribution of tourism to economic growth and development of Montenegro became even more important in the period after the outbreak of the global economic crisis. Due to low export competitiveness and high dependence of its economy on import, Montenegro has been facing high deficit in foreign trade and balance of payments for years. The article aims to analyze the trend of revenue from foreign tourists and to assess the effects of such revenue on overall changes to the current account of Montenegro's balance of payment. The results of the study show that in the period from 2008 onwards, growth of tourism revenue has led to increased deficit in balance of payments. Since

needs of tourists cannot be met from own sources, Montenegro has increased import of goods and services in the same period, which reduced total effects of tourism. In the years after the outbreak of the global economic crisis, the direct influence of tourism on increased surplus on the services subaccount within the current account of the balance of payments becomes even more important. Growth of tourism revenue leads to significantly higher surplus in the services subaccount, and therefore reduces the balance of payments deficit. Negative effects of tourism on goods import have been significantly reduced over the period, which allowed for a higher degree of coverage of trade deficit by tourism revenue. Increased revenue from foreign tourists at the same time causes higher growth of revenues from transport services, which has indirect positive effect on general changes in the current account of Montenegro's balance of payments.

Keywords: International tourism, Revenue from foreign tourists, Economic growth, Balance of payments, Foreign trade deficit

TIMS Acta (2017) 11, 19-30

Uvod

Pozitivni uticaji turizma na privredni razvoj jedne zemlje pretpostavljaju prethodno dostignut određeni nivo opšteg društvenog i privrednog razvoja. U teoriji je dugo postojao opšteprihvaćeni stav da je turizam samo izvedena, posledična pojava privrednog razvoja. Kasnija istraživanja pokazala su da razvoj turizma utiče i na ostale privredne i društvene delatnosti. Turizam je prepoznat ne samo kao posledica, već i kao faktor ukupnog privrednog razvoja.

U istraživanju doprinosa turizma privrednom razvoju, savremena ekonomska teorija uvek polazi od turističke potrošnje, budući da kao „rezultat ove potrošnje nastaju određeni efekti na privredu, kako zemlje i područja iz kojih turisti dolaze, tako i onih zemalja i mesta koja turisti posećuju“ (Unković & Zečević, 2006:39). Prilikom analize ekonomskih uticaja turizma, posebna pažnja posvećuje se efektima turističke potrošnje na privredu zemlje i područja koja turisti posećuju.

Kao privredna delatnost, turizam direktno doprinosi rastu bruto domaćeg proizvoda nacionalne ekonomije. Podstičući razvoj komplementarnih delatnosti utiče, na indirektan način, na rast ukupnog BDP-a. Multiplikativna komponenta turizma inicira sveukupni privredni razvoj zemlje. Autor Ratko Dobre (2005:62) ističe da „kada je reč o multiplikativnim uticajima, potrošnja finansijskih sredstava koju ostvare inostrani turisti (ne i domaći) ima sledeće delovanje – to su dodatna finansijska sredstva koja imaju dodatne (umnožene, to jest multiplikovane) efekte na nacionalnu ekonomiju“. U razvijenim državama

čije su privrede u manjoj meri uvezno zavisne, finansijska sredstva ostvarena po osnovu potrošnje stranih turista sporije se odlivaju kroz uvoz roba i usluga. Ova sredstva u dužem vremenskom periodu kruže kroz veći broj transakcija u nacionalnoj ili lokalnoj ekonomiji, stvarajući značajne multiplikativne efekte.

Povećan turistički promet i potrošnja stranih i domaćih turista omogućuju veću uposlenost stanovništva kako u turističkoj delatnosti, tako i u neprivrednim delatnostima koje direktno učestvuju u podmirivanju potreba turista. Iako je većina poslova u turizmu sezonskog karaktera, turistička privreda je u mnogim zemljama od velikog značaja, jer ne postoje alternativne mogućnosti za zapošljavanje u drugim sektorima privrede. Veliki broj zemalja u razvoju sa visokim stopama rasta stanovništva i visokim stepenom zaposlenosti radno sposobnog stanovništva, neprestano obezbeđuje poslove u turizmu za rastuću radnu snagu.

Uticaj turizma na platni bilans jedne zemlje smatra se jednom od najvažnijih ekonomskih funkcija turizma. Za države koje su se na međunarodnom turističkom tržištu izdvojile kao značajne receptivne turističke zemlje, devizni priliv od turizma predstavlja najznačajniju stavku prihoda u platnom bilansu. Ova vrsta deviznog priliva često se naziva „nevidljivim izvozom“ ili „tihim izvozom“, ili „izvozom na licu mesta“ i ima brojne prednosti u odnosu na klasični izvoz roba i usluga (Sharpley & Telfer, 2004):

- Neke robe koje ne mogu postati predmet razmene u okviru međunarodne trgovine, kao što su prirodne i kulturne ili socijalne

atraktivnosti zemlje, mogu biti valorizovane kroz turizam. One privlače turističku tražnju i indirektno se „prodaju“ na turističkom tržištu u obliku viših cena za turističke proizvode;

- Neki proizvodi su „izvezeni“ tako što su prodati stranim turistima koji su posetili zemlju;
- Izvoz putem prodaje stranim turistima rezultira visokim profitom, ne samo zbog viših cena već i zbog činjenice da su u ovom slučaju i troškovi niži (na primer, nema transportnih troškova ili troškova osiguranja);
- Neki kvarljivi proizvodi, kao na primer poljoprivredni proizvodi koji se prodaju turistima u zemlji, mogu jednostavno da ne odgovaraju za izvoz zbog nedovoljno razvijene infrastrukture i upravljanja izvoznim tokovima.

Kako međunarodni turizam može u značajnoj meri doprineti ublažavanju problema deficita platnog bilansa, većina država nastoji da kroz aktivnu politiku stimuliše potrošnju stranih turista i utiče na uravnoteženje nepovoljnog trgovinskog i platnog bilansa u celini.

Preko izdataka stanovništva za putovanja u inostranstvo, turizam utiče i na pasivu platnog bilansa. Usled prisutne tendencije natprosečnog rasta izdataka za putovanja u inostranstvo u odnosu na rast vrednosti uvoza roba i usluga, ovakav uticaj turizma na platni bilans izraženiji je u grupi privredno razvijenih zemalja. Povećani izdaci stanovništva za putovanja u inostranstvo mogu se tretirati i kao „nevidljivi uvoz“ i predstavljaju negativan faktor platnog bilansa (Bošković, 2009).

Uprkos globalnoj ekonomskoj krizi i mnogim izazovima, međunarodni turizam u 2014. godini, prema zvaničnim podacima Svetske turističke organizacije (UNWTO Annual Report 2014), beleži rast od 4,4% (1.135 miliona međunarodnih turista). Prihodi od međunarodnog turizma procenjuju se na 1.245 milijardi američkih dolara, ili 937 milijardi evra. Uzimajući u obzir i usluge međunarodnog putničkog saobraćaja, ukupan izvoz ostvaren po osnovu međunarodnog turizma u 2014. godini procenjuje se na 1.500 milijardi američkih dolara, odnosno 4 milijarde američkih dolara na dnevnom nivou. O značaju turizma kao izvozne industrije govori i podatak da je 2013. godini međunarodni turizam činio 30% vrednosti svetskog izvoza usluga i 6% vrednosti ukupnog izvoza u svetu.

U Crnoj Gori turizam predstavlja najdinamičniju i najznačajniju privrednu granu. S obzirom na postojeće prirodne potencijale i dosadašnji nivo razvijenosti turističke privrede, kao i stratešku usmerenost razvoja Crne Gore kao ekološke države, turizam predstavlja jednu od najperspektivnijih delatnosti u njenom budućem ekonomskom razvoju.

Metod

Istraživanja u ovom radu temelje se na metodološkim postupcima i instrumentima koji su svojstveni svakom istraživačkom postupku. S obzirom na kompleksnost teme, koristi se metod apstrakcije, metod indukcije i dedukcije, metod komparacije i metod analize i sinteze.

Istraživanje je bazirano na:

- raspoloživoj domaćoj i stranoj literaturi;
- domaćim i stranim časopisima iz ove oblasti;
- istraživanjima i analizama sprovedenim u domaćim i svetskim institucijama;
- publikovanim člancima i statističkim podacima dobijenim sa interneta.

Rad ima za cilj da analizira trend prihoda od stranih turista u Crnoj Gori i proceni efekte istih na ukupna kretanja na tekućem računu platnog bilansa. Istraživanjem je obuhvaćen period od 2005. do 2014. godine.

U radu je najpre analiziran stepen povezanosti i priroda veze između prihoda od turizma, kao nezavisne promenljive, i bruto domaćeg proizvoda Crne Gore, kao zavisne promenljive. Zatim je analiziran stepen povezanosti i priroda veze između prihoda od stranih turista, kao nezavisne promenljive, i deficita na tekućem računu platnog bilansa, suficita na podračunu usluga, uvoza robe i prihoda od transportnih usluga, kao zavisnih promenljivih. Na osnovu regresione analize koja opisuje povezanost između nezavisne i zavisnih promenljivih, izvršeno je predviđanje vrednosti zavisnih promenljivih pri određenim vrednostima nezavisne promenljive. Za procenu parametara regresione jednačine korišćena je metoda najmanjih kvadrata (Biljan-August, Pivac, & Štambuk, 2009). Kao mera korelacije između promenljivih korišćen je Pirsonov koeficijent korelacije.

Autori će pokušati da odgovore na pitanje da li su prihodi od stranih turista u Crnoj Gori, u periodu pre i posle izbijanja svetske ekonomske krize, doprineli ublažavanju problema visokog nivoa deficita spoljnotrgovinskog i platnog bilansa u celini.

Rezultati istraživanja

Turistička potrošnja i privredni rast Crne Gore

Crna Gora je pretežno receptivna zemlja i tradicionalno ostvaruje suficit na poziciji *putovanja-turizam* u platnom bilansu. Prema zvaničnim podacima Zavoda za statistiku Crne Gore, u periodu od 2005. do 2008. godine, crnogorska privreda beleži dvocifrene stope rasta prihoda od *putovanja – turizma*, što je rezultat značajnih ulaganja i priliva stranih direktnih investicija.

Rast prihoda od turizma u 2007. godini iznosi 69,31%. Prilivom stranih direktnih investicija koje u istoj godini dostižu gotovo 1 milijardu dolara, kako Konferencija Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju (*UNCTAD*) navodi u svom *World Investment Report* (2008), Crna Gora predstavlja malu privredu sa najvišom vrednošću SDI po stanovniku (FDI per capita) u regionu.

Izuzetno visok priliv stranih direktnih investicija u Crnoj Gori zabeležen je 2009. godine, čija se vrednost, prema podatku Konferencije za trgovinu i razvoj Ujedinjenih nacija objavljenom u *World Investment Report* (2010), procenjuje na 1,5 milijardi dolara. Proces privatizacije u Crnoj Gori i ostalim državama Zapadnog Balkana, bio je odlučujući faktor koji je doprineo privlačenju SDI. Dominantan priliv kapitala u region Zapadnog Balkana bio je usmeren ka obezbeđivanju kvalitetnih usluga domaćem tržištu, i to u oblasti bankarstva, telekomunikacija, trgovine,

Tabela 1. Bruto domaći proizvod, inflacija, nezaposlenost i priliv stranih direktnih investicija u Crnoj Gori, u periodu od 2005. do 2014. godine

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
BDP (tekuće cene u mil. €)	1.815	2.149	2.681	3.086	2.981	3.125	3.265	3.181	3.362	3.458
Realni rast BDP-a u %	4,2	8,6	10,7	6,9	-5,7	2,5	3,2	-2,7	3,5	1,8
BDP po stanovniku u €	2.912	3.443	4.282	4.908	4.720	5.045	5.265	5.126	5.412	4.561
Inflacija (u %)	1,8	2,0	7,7	6,9	1,5	0,7	2,8	5,1	0,3	-0,3
Stopa nezaposlenosti	18,9	14,6	11,9	10,7	11,4	12,1	11,5	13,5	14,9	14,9
Neto SDI u mil. €	399,0	469,7	567,8	581,9	1.065,6	552,1	389,1	461,6	323,9	353,9

(Izvor: Monstat, 2016)

energije i delimično nekretnina, a manje u povećanje konkurentnosti u turizmu i izvozno orijentisanim sektorima. Privatni kapital u obliku SDI plasiran u izvoznu privredu, odnosno u razmenljiva dobra i usluge, rezultirao bi povećanjem konkurentnosti i izvoza, što potvrđuje i iskustvo zemalja Centralne i Istočne Evrope (Mitra, 2011). Priliv stranih direktnih investicija u Crnoj Gori i ostalim zemljama Zapadnog Balkana, u godinama pre i posle izbijanja svetske ekonomske krize, više je stimulisao rast domaće potrošnje, nego rast konkurentnosti izvozne privrede.

Direktan doprinos turizma privrednom rastu Crne Gore, posmatrano iz aspekta učešća u BDP-u, u periodu od 2005. do 2008. godine, prema zvaničnim podacima

Zavoda za statistiku i Centralne banke Crne Gore, kreće se u intervalu od 12,24% do 17,52% (Monstat, 2016). Usled izbijanja svetske ekonomske krize, tokom 2009. godine, prihodi od putovanja smanjeni su za 2,77%, da bi od 2010. godine ponovo imali tendenciju rasta. U periodu od 2009. do 2014. godine, učešće prihoda od stranih turista u bruto domaćem proizvodu ove države, kreće se u rasponu od 17,63% do 20,22%.

Značaj prihoda od stranih turista za crnogorsku privredu može se sagledati i upoređivanjem istih sa vrednostima prihoda ostvarenim po osnovu robnog izvoza. U periodu od 2005. do 2007. godine, prihodi od izvoza roba su dominirali. Međutim, visok nivo izvozne zavisnosti od tržišta Evropske unije, kao i zavisnost od

Tabela 2. Tekući račun platnog bilansa Crne Gore, u periodu od 2005. do 2014. godine (u 000 evra)

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
A. TEKUĆI RAČUN	-301.920	-673.534	-1.058.699	-1.535.245	-830.265	-710.213	-573.381	-587.644	-486.634	-525.675
1. ROBE	-641.909	-966.166	-1.544.359	-2.025.272	-1.321.578	-1.267.165	-1.306.246	-1.389.204	-1.328.624	-1.376.404
1.1. Izvoz, f.o.b.	369.321	461.999	483.435	450.391	296.313	356.626	476.547	391.861	395.712	357.496
1.2. Uvoz, f.o.b.	1.011.231	1.428.165	2.027.794	2.475.663	1.617.891	1.623.791	1.782.793	1.781.065	1.724.335	1.733.900
2. USLUGE	173.422	166.188	395.022	371.172	400.561	464.282	589.262	612.253	653.229	690.345
2.1. Transport	5.745	-23.085	-28.320	-44.524	-2.587	20.819	31.630	41.563	42.634	45.583
2.1.1. Prihodi	63.670	56.831	72.013	92.000	99.050	130.145	150.463	166.369	173.106	176.936
2.1.2. Rashodi	57.925	79.916	100.333	136.524	101.637	109.326	118.832	124.806	130.472	131.353
2.2. Putovanja-turizam	211.920	251.111	432.612	511.177	490.416	517.218	591.357	612.656	629.683	646.776
2.2.1. Prihodi	222.193	271.427	459.544	540.681	525.712	552.102	619.493	643.184	665.630	682.338
2.2.2. Rashodi	10.273	20.316	26.932	29.504	35.295	34.884	28.136	30.528	35.946	35.562
2.3. Građevinske usluge	-37.271	-49.800	13.130	-14.481	-13.748	-17.135	10.793	-1.476	33.020	28.153
2.3.1. Prihodi	2.469	27.130	48.967	50.625	27.695	26.783	32.271	34.329	41.358	48.159
2.3.2. Rashodi	39.740	76.930	35.837	65.106	41.444	43.918	21.479	35.805	8.338	20.005
2.4. Ostale poslovne usluge	-2.970	-10.040	-11.192	-54.064	-44.629	-30.922	-22.886	-18.202	-47.076	-24.617
2.4.1. Prihodi	4.974	28.414	46.574	39.935	29.078	39.709	48.750	94.312	42.824	48.170
2.4.2. Rashodi	7.944	38.454	57.766	94.000	73.707	70.631	71.635	112.514	89.900	72.787
2.5. Ostale usluge	-4.002	-1.998	-11.209	-26.935	-28.891	-25.698	-21.633	-22.289	-5.032	-5.550
2.5.1. Prihodi	36.460	34.234	45.872	52.797	49.980	52.306	55.073	59.374	71.501	75.039
2.5.2. Rashodi	40.462	36.232	57.082	79.733	78.871	78.004	76.706	81.663	76.533	80.590
3. PRIMARNI DOHODAK	20.012	36.236	31.258	45.795	5.375	-21.738	26.269	53.827	65.544	45.901
3.1. Prihodi	64.791	70.771	105.335	168.824	162.770	165.802	192.822	206.220	212.668	226.093
3.2. Rashodi	44.779	34.534	74.076	123.029	157.395	187.540	166.553	152.393	147.124	180.192
4. SEKUNDARNI DOHODAK	146.555	90.207	59.379	73.060	85.377	114.408	117.334	135.480	123.217	114.393
4.1. Prihodi	163.455	108.555	100.761	109.308	117.681	146.316	155.840	179.700	187.810	184.074
4.2. Rashodi	16.899	18.349	41.381	36.248	32.304	31.908	38.506	44.220	64.593	69.681

(Izvor: Monstat, 2016)

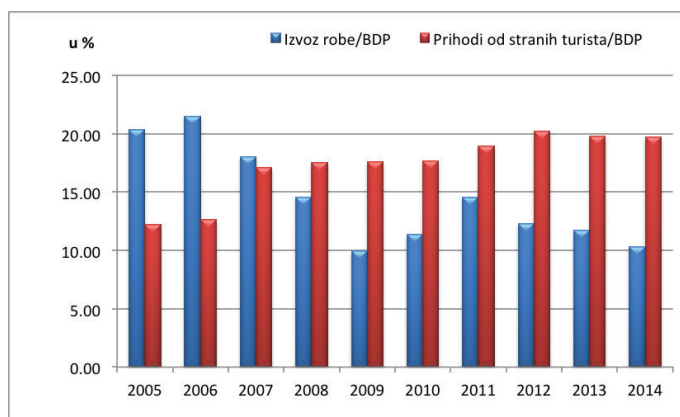
stranih direktnih investicija privrede Crne Gore, ali i ostalih zapadnobalkanskih privreda, jesu glavni faktori koji su doprineli prelivanju svetske ekonomske krize na region Zapadnog Balkana. Od spoljnotrgovinskih partnera, kriza se na države Zapadnog Balkana preliva putem smanjene tražnje za izvoznim proizvodima njihovih privreda i smanjenja ulaznih tokova investicija u države regiona. Izvoz roba u Crnoj Gori biva pogođen u većoj meri nego izvoz turističkih usluga, te ova država beleži više stope smanjenja vrednosti prihoda od izvoza stranih turista. Od 2008. godine, učešće prihoda od

stranih turista u bruto domaćem proizvodu Crne Gore, povećano je u poređenju sa učešćem prihoda od izvoza roba.

Kako bi se utvrdilo postojanje i priroda veze između prihoda od *putovanja-turizma* i bruto domaćeg proizvoda Crne Gore, potrebno je uraditi korelacionu i linearnu regresionu analizu. Koeficijent korelacije numerički sumira stepen povezanosti između dve varijable. Linearna regresiona analiza utvrđuje odnos između dve varijable, ali u specifičnim uslovima: jedna varijabla pomaže u objašnjavanju i predviđanju druge varijable. Koeficijent korelacije između posmatranih

promenljivih je izuzetno visok i iznosi 0,99. Stepenn pouzdanosti (R^2) potvrđuje da je jednačina linearne regresije pouzdana. Vrednost koeficijenta od 98% označava procenat veze između porasta prihoda od turizma i bruto domaćeg proizvoda Crne Gore, koji je objašnjen jednačinom linearne regresije. U slučaju da se

prihodi od turizma povećaju za 1 milion evra, moglo bi se očekivati povećanje BDP-a Crne Gore za 3,35 miliona evra po tekućim cenama.

Slika 1. Učešće prihoda od izvoza roba i prihoda od stranih turista u BDP-u Crne Gore, u periodu od 2005. do 2014. godine (u %) (Izvor: Monstat, 2016)

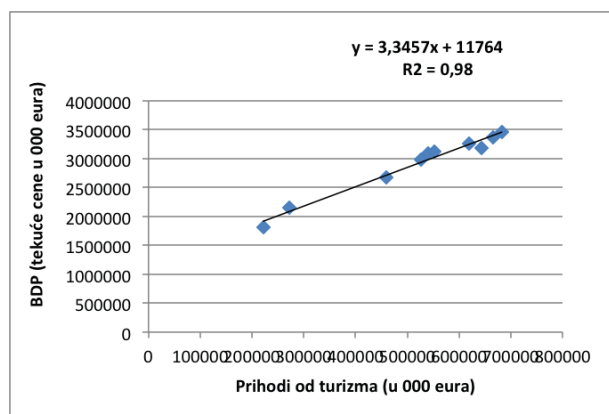
Tabela 3. Rezultati korelacione i regresione analize veze između prihoda od turizma i BDP-a Crne Gore, u periodu od 2005. do 2014. godine (nezavisna promenljiva: prihodi od turizma)

ANOVA		df	SS	MS	F	Significance F
Regression		1	2554640252340,9	2554640252340,9	327,7758	8,89614437918108E-08
Residual		8	62350916659,1	7793864582,39		
Total		9	2616991169000			

	Coefficients	Standard Error	t-Stat	P-value
Intercept	1176389	99753,22	11,79299	2,44761028794358E-06
X variable	3,34566	0,184796	18,10458	8,89614437918111E-08

(Izvor: Kalkulacija autora na osnovu podataka iz Tabela 1 i 2)

Slika 2. Rast BDP-a Crne Gore u korelaciji sa rastom prihoda od turizma, u periodu od 2005. do 2014. godine (Izvor: Autor)

Analiza veze između rasta prihoda od turizma i kretanja na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore

Da bi se utvrdilo postojanje pozitivne povezanosti i analizirala priroda veze između rasta prihoda od turizma i kretanja na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore, u periodu od 2005. do 2014. godine, bilo je potrebno uraditi korelacionu i linearnu regresionu analizu.

Rezultati korelacione analize pokazuju da između posmatranih promenljivih postoji izuzetno nizak stepen povezanosti, koji iznosi svega 0,07. Stepenn pouzdanosti (R^2) iznosi 0,5%, što ukazuje da jednačina linearne regresije nije pouzdana i ne može biti primenjena u

analizi veze između posmatranih promenljivih.

Imajući u vidu ove zaključke, trebali bismo pronaći način da se korelaciona i linearna regresiona analiza učine pouzdanijim u slučaju veze između pomenutih varijabli. Jedna od mogućnosti jeste da se vremenske serije podele na period pre i posle izbijanja svetske ekonomske krize. Pod pretpostavkom da bi jedna od posledica svetske krize mogla biti i promena odnosa između posmatranih parametara, trebalo bi utvrditi prirodu njihovog odnosa pre i posle 2008. godine. Rezultati korelacione i linearne regresione analize prikazani su u Tabeli 5.

Koeficijent korelacije u slučaju veze između rasta prihoda od turizma i deficita na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore izuzetno je visok, kako u periodu pre, tako i u periodu posle izbijanja svetske ekonomske krize, i iznosi 0,97 i 0,96 respektivno. Stepenn pouzdanosti (R^2) potvrđuje da je jednačina linearne regresije pouzdana.

Koeficijent korelacije u slučaju veze između rasta prihoda od turizma i deficita na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore izuzetno je visok, kako u periodu pre, tako i u periodu posle izbijanja svetske ekonomske krize, i iznosi 0,97 i 0,96 respektivno. Stepenn pouzdanosti (R^2) potvrđuje da je jednačina linearne regresije pouzdana.

Tabela 4. Rezultati korelacione i regresione analize veze između prihoda od turizma i deficita na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore, u periodu od 2005. do 2014. godine (nezavisna promenljiva: prihodi od turizma)

Multiple R	0,072839				
R Square	0,005306				
Observation	10				
ANOVA	df	SS	MS	F	Significance F
Regression	1	5831256058,96	5831256058,96	0,04267062659503	0,8415072143904
Residual	8	1093259044785,04	136657380598,13		
Total	9	1099090300844			
	Coefficients	Standard Error	t-Stat	P-value	
Intercept	-645485	417702,5473	-1,54532179	0,16085	
X variable	-0,15984	0,77380784	-0,2065687	0,84151	

(Izvor: Kalkulacija autora na osnovu podataka iz Tabele 2)

Tabela 5. Korelaciona i linearna regresiona analiza veze između prihoda od turizma i deficita na tekućem računu platnog bilansa, suficita na podračunu usluga, uvoza robe i prihoda od transportnih usluga u Crnoj Gori, u periodu od 2005. do 2008. godine, i u periodu od 2009. do 2014. godine (nezavisna promenljiva: prihodi od turizma)

Zavisna promenljiva	Vremenski period	N	Linearna regresiona analiza			
			Konstanta (odsečak)	Koeficijent nagiba	R^2	Koeficijent korelacije
Deficit platnog bilansa	2005 - 2008	4	377424,1	- 3,40001	0,95	0,97
	2009 - 2014	6	-1817298	1,949317	0,92	0,96
Suficit na podračunu usluga tekućeg računa	2005 - 2008	4	-11163,8	0,770133	0,89	0,94
	2009 - 2014	6	-527620	1,782764	0,99	0,99
Uvoz robe	2005 - 2008	4	159274,6	4,221157	0,98	0,99
	2009 - 2014	6	1143222	0,922998	0,63	0,79
Prihodi od transporta	2005 - 2008	4	37661,56	0,089613	0,79	0,89
	2009 - 2014	6	-137079	0,465925	0,95	0,98

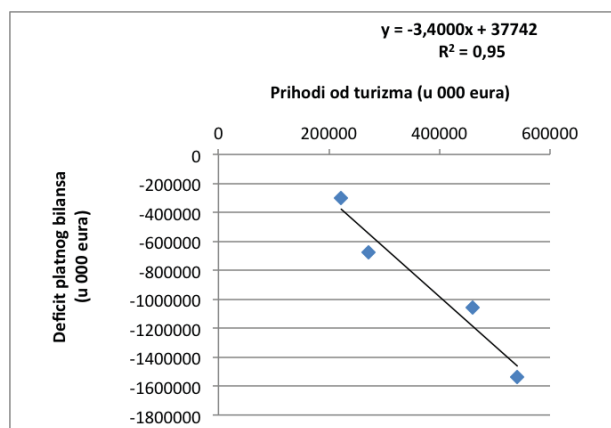
(Izvor: Kalkulacije autora na osnovu podataka iz Tabele 2)

Vrednost koeficijenta od 95% označava procenat veze između promena posmatranih parametara, koji je objašnjen jednačinom linearne regresije, za period pre izbijanja krize. Povećanje prihoda od turizma za 1 milion

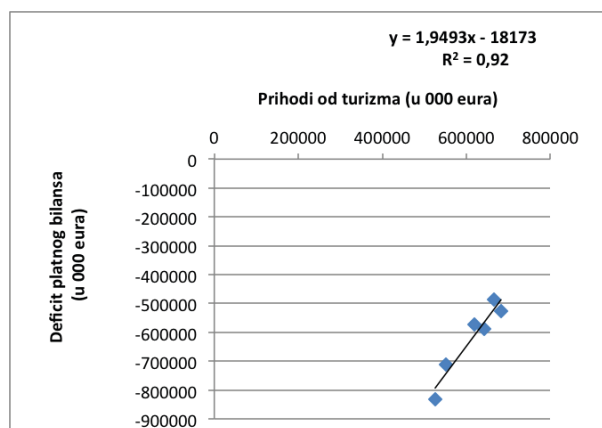
evra u periodu od 2005. do 2008. godine, imalo bi za posledicu povećanje deficita na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore za 3,40 miliona evra.

Vrednost koeficijenta (R^2) od 92%, označava procenat veze između promena posmatranih parametara koji je objašnjen jednačinom linearne regresije, za period od 2009. do 2014. godine. Povećanje prihoda od turizma za 1 milion evra u periodu posle izbijanja svetske ekonomske krize, rezultiralo bi smanjenjem deficita na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore za 1,95 miliona evra.

Kako bi se bolje objasnio uticaj prihoda od stranih turista na platni bilans Crne Gore, u periodu pre i posle izbijanja svetske ekonomske krize, prikazaće se korelaciona i linearna regresiona analiza veze između prihoda od turizma i suficita na podračunu usluga tekućeg računa platnog bilansa. Rezultati analize prikazani su u Tabeli 5.

Slika 3. Promene u nivou deficita na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore u korelaciji sa rastom prihoda od turizma, u periodu od 2005. do 2008. godine (Izvor: Autor)

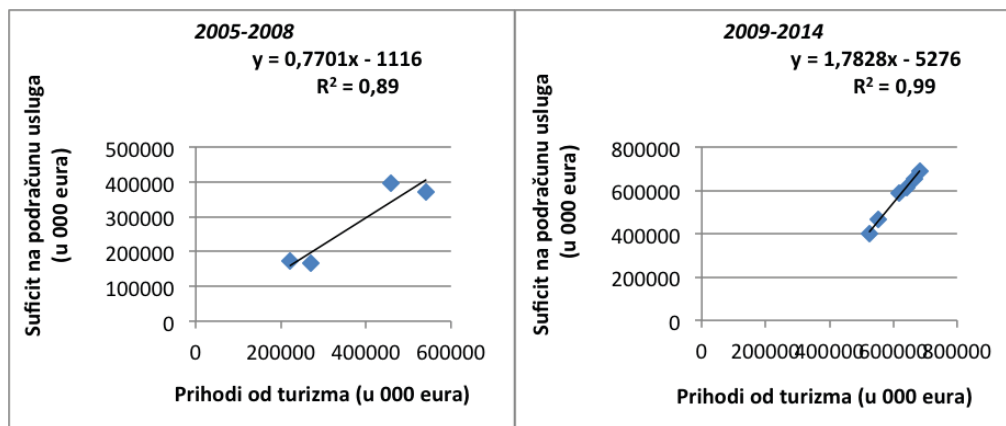
Slika 4. Promene u nivou deficita na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore u korelaciji sa rastom prihoda od turizma, u periodu od 2009. do 2014. godine (Izvor: Autor)

Koeficijent korelacije u slučaju veze između rasta prihoda od turizma i povećanja suficita na podračunu usluga je izuzetno visok. U periodu od 2005. do 2008. godine njegova vrednost iznosi 94, a u godinama posle izbijanja krize vrednost ovog koeficijenta dostiže gotovo 1 (Multiple R = 0,9970). Stepem pouzdanosti (R^2) potvrđuje da je jednačina linearne regresije pouzdana.

objašnjen jednačinom linearne regresije, za period pre izbijanja krize. Rast prihoda od turizma za 1 milion evra u periodu od 2005. do 2008. godine, imao bi za posledicu povećanje suficita na podračunu usluga na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore za 0,77 miliona evra.

Vrednost koeficijenta od 89% označava procenat veze između promena posmatranih parametara, koji je

Vrednost koeficijenta (R^2) od 99%, označava procenat veze između promena posmatranih parametara koji je objašnjen jednačinom linearne regresije, za period od 2009. do 2014. godine. Povećanje prihoda od

Slika 5. Rast suficita na podračunu usluga tekućeg računa platnog bilansa Crne Gore u korelaciji sa rastom prihoda od turizma, u periodu od 2005. do 2008. godine, i u periodu od 2009. do 2014. godine (Izvor: Autor)

turizma za 1 milion evra u periodu posle izbijanja svetske ekonomske krize, rezultiralo bi povećanjem suficita na podračunu usluga na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore za 1,78 miliona evra.

Rezultati upućuju na zaključak da je direktan doprinos prihoda od turizma povećanju suficita na podračunu usluga značajniji u periodu posle izbijanja svetske ekonomske krize, budući da je rast prihoda od stranih turista u istom periodu povezan sa znatno višim nivoom suficita na podračunu usluga, što doprinosi ublažavanju deficita na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore.

Pored pozitivnih efekata turizma na kretanja na tekućem računu platnog bilansa, prisutni su i negativni efekti, budući da privredu Crne Gore karakteriše niska izvozna konkurentnost i visoka uvozna zavisnost. Rezultati korelacione i linearne regresione analize veze između rasta prihoda od turizma i uvoza robe u posmatranom periodu, prikazani su u Tabeli 5.

Koeficijent korelacije u slučaju veze između rasta prihoda od turizma i uvoza robe vrlo je visok, kako u periodu pre, tako i u periodu posle izbijanja svetske ekonomske krize, i iznosi 0,99 i 0,79 respektivno. Stepenn pouzdanosti (R^2) potvrđuje da je jednačina linearne regresije pouzdana.

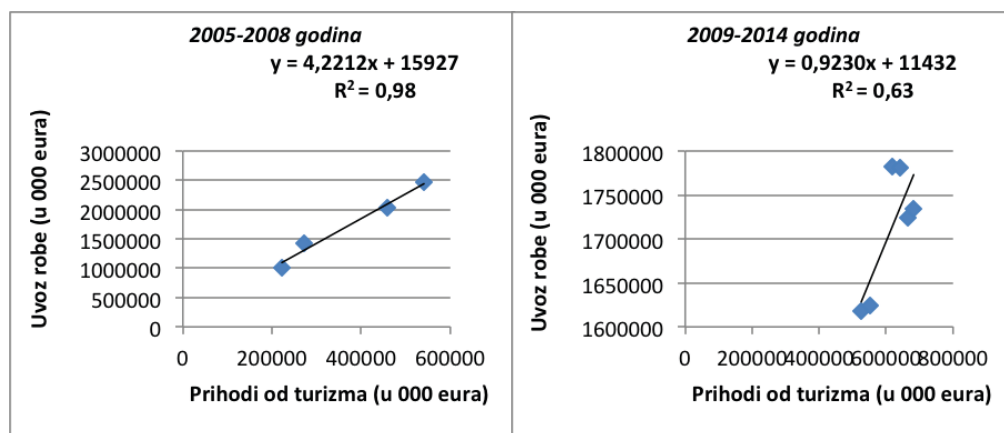
Vrednost koeficijenta od 98% označava procenat veze između posmatranih parametara, koji je objašnjen jednačinom linearne regresije, a za period pre izbijanja krize. Rast prihoda od turizma za 1 milion evra u periodu od 2005. do 2008. godine, imao bi za posledicu povećanje uvoza robe u Crnoj Gori za 4,22 miliona evra.

Vrednost koeficijenta (R^2) od 63%, označava procenat veze između promena posmatranih parametara koji je objašnjen jednačinom linearne regresije, za period od 2009. do 2014. godine. Povećanje prihoda od turizma za 1 milion evra u periodu posle izbijanja svetske ekonomske krize, rezultiralo bi povećanjem uvoza robe u Crnoj Gori za 0,92 miliona evra.

Rezultati analize upućuju na zaključak da je rast prihoda od turizma u periodu pre izbijanja krize povezan sa višim stopama rasta uvoza robe. Podsećanja radi, Crna Gora je u istom periodu ostvarila značajniji priliv stranih direktnih investicija, koji je dominantno bio usmeren ka obezbeđivanju kvalitetnih usluga domaćem tržištu i više je stimulisao rast domaće potrošnje, nego rast konkurentnosti izvozne privrede. Negativni efekti prihoda od turizma na rast uvoza robe u Crnoj Gori, značajno su smanjeni u godinama posle izbijanja svetske ekonomske krize.

Usled smanjene tražnje za izvoznim proizvodima njene privrede, robni izvoz u Crnoj Gori biva pogođen u većoj meri nego izvoz turističkih usluga, te ova država od 2008. godine beleži više vrednosti prihoda od stranih turista u poređenju sa prihodima ostvarenim po osnovu izvoza roba. Stepenn pokrivenosti spoljnotrgovinskog deficita prihodima od turizma povećan je sa 27% u 2008. godini na 50% u 2014. godini.

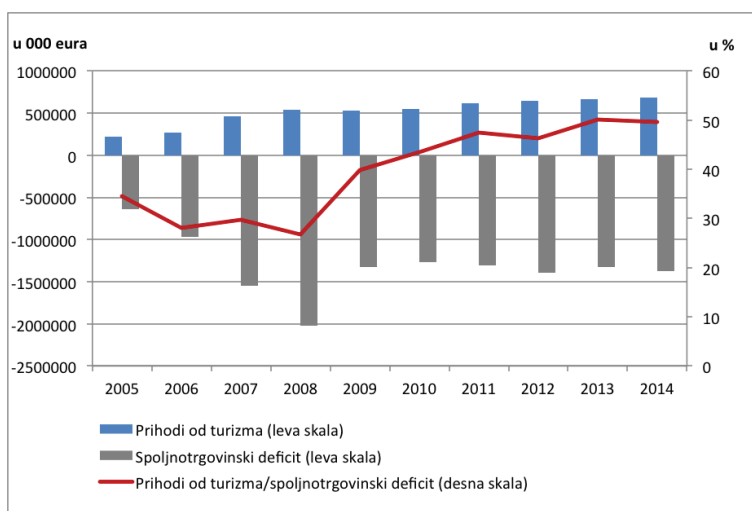
Prihodi od stranih turista utiču i na povećanje prihoda od transportnih usluga. Rezultati korelacione i linearne regresione analize veze između rasta prihoda od turizma i porasta prihoda od transportnih usluga, prikazani su u Tabeli 5.

Slika 6. Rast uvoza robe u korelaciji sa rastom prihoda od turizma u Crnoj Gori, u periodu od 2005. do 2008. godine, i u periodu od 2009. do 2014. godine (Izvor: Autor)

Koeficijent korelacije u slučaju veze između rasta prihoda od turizma i rasta prihoda od transportnih usluga u Crnoj Gori je vrlo visok, kako u periodu pre, tako i u periodu posle izbijanja svetske ekonomske krize, i iznosi 0,89 i 0,98 respektivno. Stepenn pouzdanosti (R^2) potvrđuje da je jednačina linearne regresije pouzdana.

Vrednost koeficijenta od 79% označava procenat veze između promena posmatranih parametara, koji je objašnjen jednačinom linearne regresije, za period pre izbijanja krize. Povećanje prihoda od turizma za 1 milion evra u periodu od 2005. do 2008. godine, imalo bi za posledicu povećanje prihoda od transportnih usluga u Crnoj Gori za 0,09 miliona evra.

Slika 7. Pokrivenost spoljnotrgovinskog deficita prihodima od turizma u Crnoj Gori, u periodu od 2005. do 2014. godine (u %) (Izvor: CBCG, 2016)

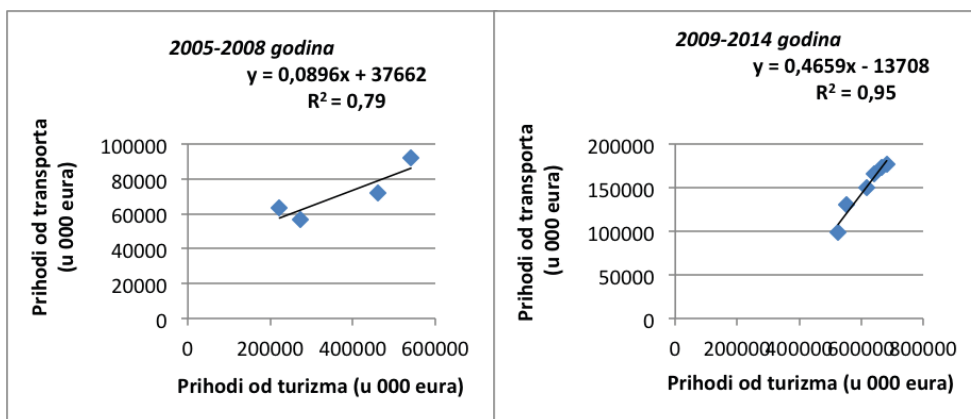
Vrednost koeficijenta (R^2) od 95%, označava procenat veze između promena posmatranih parametara koji je objašnjen jednačinom linearne regresije, za period od 2009. do 2014. godine. Povećanje prihoda od turizma za 1 milion evra u periodu posle izbijanja svetske ekonomske krize, omogućilo bi povećanje prihoda od transportnih usluga u Crnoj Gori za 0,47 miliona evra.

U poređenju sa prethodnim periodom, rast prihoda od transportnih usluga povezan sa rastom prihoda od

turizma, viši je u periodu od 2009. do 2014. godine, što ima pozitivnog uticaja na ukupna kretanja na tekućem računu platnog bilansa Crne Gore.

Zaključna razmatranja

Turizam predstavlja izuzetno važnu komponentu nacionalne ekonomije. Njegov značaj ne može se precizno kvantifikovati, budući da je povezan sa gotovo svim

Slika 8. Rast prihoda od transporta u korelaciji sa rastom prihoda od turizma u Crnoj Gori, u periodu od 2005. do 2008. godine, i u periodu od 2009. do 2014. godine (Izvor: Autor)

aspektima društva. U Crnoj Gori turizam je prepoznat kao jedna od strateških grana ekonomskog razvoja. Direktni doprinos turizma rastu i razvoju crnogorske privrede postaje još značajniji u periodu posle izbijanja svetske ekonomske krize. Učešće prihoda od turizma u bruto domaćem proizvodu ove države povećano je sa 16,57% u 2008. godini, na 20,2% u 2012. godini. U 2013. godini prihodi od turizma čine 19,8%, a u 2014. godini 19,73% bruto domaćeg proizvoda crnogorske ekonomije.

Crna Gora je turistički receptivna zemlja i tradicionalno ostvaruje suficit na poziciji *putovanja-turizam* na tekućem računu platnog bilansa. Zbog niskog nivoa međunarodne konkurentnosti na evropskom i svetskom tržištu i visokog nivoa uvozne zavisnosti svoje privrede, godinama je suočena sa visokim deficitom spoljnotrgovinskog i platnog bilansa u celini.

U periodu do 2008. godine, rast prihoda od turizma vodio je povećanju deficita na tekućem računu platnog bilansa. Visok priliv privatnog kapitala u formi stranih direktnih investicija dominantno je bio usmeren ka obezbeđivanju kvalitetnih usluga domaćem tržištu i više je stimulisao rast domaće potrošnje, nego rast konkurentnosti u turizmu i izvozno orijentisanim sektorima. Kako iz sopstvenih izvora nije mogla zadovoljiti potrebe turista, Crna Gora je u istom periodu zabeležila povećane vrednosti uvoza roba i usluga, što je umanjilo ukupne efekte turizma.

Visok nivo izvozne zavisnosti od tržišta Evropske unije, kao i zavisnost od stranih direktnih investicija privrede Crne Gore, ali i ostalih zapadobalkanskih privreda, jesu glavni faktori koji su doprineli prelivanju svetske ekonomske krize na region Zapadnog Balkana. Od spoljnotrgovinskih partnera, kriza se na države Zapadnog Balkana prelijeva putem smanjene tražnje za izvoznim proizvodima njihovih privreda i smanjenja ulaznih tokova investicija u države regiona.

U godinama posle izbijanja krize, direktan uticaj turizma na povećanje suficita na podračunu usluga tekućeg računa platnog bilansa, postaje još značajniji. Rast prihoda od turizma u tom periodu vodi znatno višem nivou suficita na podračunu usluga i, ujedno, doprinosi ublažavanju deficita platnog bilansa Crne Gore.

Usled smanjene tražnje spoljnotrgovinskih partnera Crne Gore za njenim izvoznim proizvodima, robni izvoz biva pogođen u većoj meri nego izvoz turističkih usluga,

te ova država od 2008. godine ostvaruje više vrednosti prihoda od stranih turista u poređenju sa vrednostima prihoda od izvoza roba. Pokrivenost spoljnotrgovinskog deficita prihodima od stranih turista je povećana sa 27% u 2008. godini na 50% u 2014. godini. Negativni efekti prihoda od turizma na uvoz robe značajno su smanjeni u istom periodu.

Rast prihoda od turizma u godinama posle izbijanja krize vodi povećanom rastu prihoda od transportnih usluga, a što ima indirektni pozitivan uticaj na ukupna kretanja na tekućem računu platnog bilansa.

U budućem razvoju crnogorske privrede, turizam predstavlja jednu od najperspektivnijih delatnosti. Imajući u vidu višestruke multiplikativne efekte, možemo reći da u njenom razvoju postoji šansa za celokupan ekonomski napredak Crne Gore.

IZJAVA

Autori su svojim izjavama potvrdili nepostojanje bilo kakvog sukoba interesa.

LITERATURA

- Biljan-August, M., Pivac, S., & Štambuk, A. (2009). *Uporaba statistike u ekonomiji*. Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Bošković, T. (2009). Turizam kao faktor privrednog razvoja. *Škola biznisa*, 2, 23-28.
- Centralna banka Crne Gore. (2016). Preuzeto 22. aprila 2016, sa <http://www.cbcg.me>
- Dobre, R. (2005). *Osnove turizma*. Šibenik: Visoka škola za turistički menadžment.
- Mitra, P. (2011). *Capital Flows to EU New Member States: Does sector destination matter?* IMF Working Paper WP/11/67. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- Sharpley, R., & Telfer, D.J. (2004). *Tourism and Development-Concepts and Issue*. Great Britain: Cromwell Press Ltd.
- United Nations Conference on Trade and Development (2008). *World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge*. New York and Geneva
- United Nations Conference on Trade and Development (2010). *World Investment Report 2010: Investing in a Low-Carbon Economy*. New York and Geneva

Unković, S., & Zečević, B. (2006). *Ekonomika turizma*. Beograd: Ekonomski fakultet.

World Tourism Organization (2015). *UNWTO Annual Report 2014*. Madrid, Spain.

Zavod za statistiku Crne Gore. (2016). Preuzeto 22. aprila 2016, sa www.monstat.org

---

Datum prijave: 25.10.2016.

Datum prihvatanja: 28.11.2016.

Kontakt

Maja R. Veličković, Ministarstvo finansija Republike Srbije,
Beograd, Kneza Miloša 20
E-mail: majarvelickovic@gmail.com

Dragica Tomka, Fakultet za sport i turizam, Novi Sad,
Radnička 30a
E-mail: dragica.tomka@tims.edu.rs